

ІСТОРІЯ

УДК 329.73(477.86-25) (09)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-2-1>

Роман ЛЕВИК,

orcid.org/0009-0006-2542-9980

аспірант кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) roman.levyk@lnu.edu.ua

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ НА ЛЬВІВЩИНІ 1989 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГДА СБУ)

У статті на основі невідомих та маловідомих архівних документів реконструюються участь Народного руху України у суспільно-політичних процесах кінця 1980-х рр. **Мета дослідження** – розкрити особливості функціонування Народного руху України на Львівщині за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України. **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі раніше невідомих джерел з Галузевого державного архіву Служби безпеки України відтворено діяльність Народного Руху України як на загальнодержавному, так і на обласному (Львівщина) рівнях. Окрім того, наведені конкретні заходи КДБ спрямовані проти Народного руху України загалом та його діячів зокрема. **Висновки.** Отже, проаналізувавши наявний історіографічний доробок виявили відсутність узагальнювальних досліджень, присвячених діяльності НРУ наприкінці 1980-х рр. на Львівщині. Натомість вдалося віднайти збережені документи радянських силових органів, у яких відображені особливості розвитку суспільно-політичних процесів загалом в Україні та Львівщині зокрема. При цьому центральною організаційною структурою виступає Народний рух України. Саме опису його діяльності, аналізу програмних документів, висловам та поведінці провідних членів (В. Чорновіл, М. Горинь, І. Гель, П. Скочок та ін.) присвячена особлива увага. З дослідженої інформації встановлено, що радянські силові органи володіли доволі значною агентурною мережею у відповідних політичних середовищах, окрім збору інформації у різноманітний спосіб (прослуховування дзвінків, моніторинг листів, зовнішній нагляд тощо). Однак кадебісти не тільки обмежувалися аналізом та спостереженням за діяльністю НРУ. У документах наведені й конкретні дискредитаційні заходи (з використанням телебачення, радіо, преси) спрямовані проти як окремих діячів, так і Руху загалом.

Ключові слова: Народний рух України, Львівщина, українська національна ідея, ОУН.

Roman LEVYK,

orcid.org/0009-0006-2542-9980

Postgraduate Student at the Mykhaylo Hrushevskiy Department
of Contemporary History of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) roman.levyk@lnu.edu.ua

THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN THE LVIV REGION IN 1989 (BASED ON MATERIALS OF THE SBU STATE ADMINISTRATION)

*The article reconstructs the participation of the People's Movement of Ukraine in socio-political processes of the late 1980s on the basis of unknown and little-known archival documents. **The purpose of the study** is to reveal the peculiarities of the functioning of the People's Movement of Ukraine in the Lviv region based on materials from the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. **The research methodology** is based on the principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** lies in the fact that on the basis of previously unknown sources from the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, the activities of the People's Movement of Ukraine have been recreated both at the national and regional (Lviv region) levels. In addition, specific KGB measures directed against the People's Movement of Ukraine in general and its figures in particular are given. **Conclusions.** Thus, having analyzed the available historiographical work, we found the absence of generalizing studies devoted to the activities of the NRU in the late 1980s in the Lviv region. Instead, we managed to find preserved documents of Soviet law enforcement agencies, which reflect the peculiarities of the development of socio-political processes in Ukraine in general and the Lviv region in particular. At the same time, the People's Movement of Ukraine acts as the central organizational structure. It is the description of its activities, the analysis of program*

documents, the statements and behavior of leading members (V. Chornovil, M. Horyn, I. Gel, P. Skochok, etc.) that is given special attention. From the researched information, it was established that the Soviet law enforcement agencies had a fairly significant agent network in the relevant political environments, in addition to collecting information in various ways (wiretapping calls, monitoring letters, external surveillance, etc.). However, the KGB officers were not limited only to the analysis and observation of the activities of the NRU. The documents also list specific discrediting measures (using television, radio, and the press) directed against both individual figures and the entire Movement.

Key words: People's Movement of Ukraine, Lviv region, Ukrainian national idea, OUN.

Постановка проблеми. Сучасні процеси в Україні, Європі та світі змушують нас повертатися до аналізу подій кінця 1980-х рр. Саме період розпаду СРСР та відновлення незалежних держав має важливе не лише наукове, але й суспільно-політичне значення. Водночас ретельний розгляд цих подій дає змогу визначити й низку помилок, які були допущені політиками на початковому етапі становлення Української Державності. Усвідомлення реальних причин дасть змогу уникнути відповідних прорахунків у майбутньому. Окрім того, дослідження відповідних процесів сприяє відновленню історичної справедливості, повертає незаслужено забуті імена, формує пам'ять про події та людей.

Аналіз основних досліджень. Проблема становлення та функціонування Львівської крайової організації Народного Руху України у 1989–1990-х рр. не знайшла комплексного розкриття у науковій літературі. Хоча окремі аспекти все ж вивчалися у науковій, науково-популярній та мемуарній літературі. Зокрема, цінність мають узагальнюючі праці Юрія Курносова (Курносов, 1994), Георгія Касьянова (Касьянов, 1995), Всеволода Іськіва (Іськів, 2018) та ін. Питанням появи перших осередків Народного руху України присвятив публікацію Олег Малярчук (Малярчук, 2022). Цей автор разом із колегами підготували цілу серію праць про діяльність НРУ (Малярчук, 2015; Maliarchuk, Kogut, 2020; Maliarchuk, Kogut, 2021; Малярчук, Когут, Івасів, Остап'як, 2021; Малярчук, Відливаний, Кецмур, 2020). Спробу висвітлити історію Народного руху України та його крайових і районних організацій зробив Григорій Гончарук (Гончарук, 1997). Про охоронний підрозділ “Варта Руху”, який мав забезпечувати охорону заходів Львівської крайової організації Народного Руху України за перебудову, написав Едуард Андрищенко (Андрищенко, 2013). Ставлення КППС-КПУ до Народного руху України за перебудову досліджувала Олександра Чура (Чура, 2012). Ліна Білоус розкриває основні ідейно-політичні позиції в українському національному русі другої половини 1980 – 1991 рр., серед них і у НРУ (Білоус, 2020), а Андрій Кожанов – роль преси українських національно-демократичних сил у суспільно-політичних процесах 1989–1991 рр.

(Кожанов, 2014). З історичної ретроспективи свої розвідки присвячені формуванню та діяльності Народного руху України опублікували Олексій Гарань, Анатолій Ковальчук, Наталія Кіндрачук (Гарань, 1993), Микола Кугутяк (Кугутяк, 2009), Н. Мандюк та Л. Межва (Мандюк, Межва, 2014), Степан Кобута (Кобута, 1998; Кобута, 1999; Кобута, 2000), Станіслав Кульчицький (Кульчицький, 2017), Ростислав Хотин (Хотин, 2020), Світлана Чайка (Чайка, 2014), Микола Яковина (Яковина, 2002) та ін. Діяльності персоналій у складі Народного руху України присвятили праці Іван Гаврилович (Гаврилович, 2021), Василь Деревінський (Деревінський, 2010), Марина Скиба (Скиба, 2016), Мирослав Левицький (Левицький, 2020). Суттєвим доповненням джерельної бази досліджень є публікації, інтерв'ю самих учасників, які стояли біля витоків НРУ, В'ячеслава Чорновола, Любомира Сеника, Ігоря Мельника (Мельник, 2010; Мельник, 2014), Миколи Покровського, Василя Куйбіди та ін. (Чорновіл, 2000; Сеник, Якимович, 1996; Пороський, 2009; Іванченко, 2015). Аналіз програмових засад діяльності НРУ знайшов відображення у студії Олени Шановської (Шановська, 2003; Шановська, 2000). Важливе значення для вивчення діяльності НРУ мають і документальні матеріали (Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України ..., 1990; Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України ..., 2001; Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України ..., 2001; Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ ..., 2001). Певну цінність становлять і журналістські нариси про НРУ та його діячів. Зокрема, публікації Романа Гладиша (Гладиш, 2020а; Гладиш, 2020b; Гладиш, 2020c), Романа Івасіва (Івасів, 2018; Івасів, 2021).

Мета дослідження – розкрити особливості функціонування Народного руху України на Львівщині за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що величезний масив документів про НРУ було знищено, все ж частина збереглася і їх виявлення дає змогу розкрити особливості його функціонування наприкінці 1980-х рр. Так, 22 грудня 1987 р. голова КДБ УРСР М. Голушко звертався у ЦК Компартії України до В. В. Щербицького із текстом

«Про локалізацію антирадянської діяльності Чорновола і його спільників». У ньому зазначалося, що комітет державної безпеки УРСР і УКДБ по Львівській області під керівництвом партійних органів продовжував заходи зі зниження «антигромадської» активності раніше засуджених за антирадянську діяльність В. Чорновола та його однодумців. Основна увага приділялася «викриттю перед широкою громадськістю їх спроб в умовах поглиблення демократизації і гласності інспірувати легальну опозиційну діяльність націоналістичних елементів у республіці, споряджати закордонні оунівські осередки наклепницькою інформацією» (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1255. Арк. 287). З цієї метою опублікована у республіканській газеті «Радянська Україна» стаття «Інтерв'ю з-під поли» була передрукована в обласних газетах «Львівська правда» і «Вільна Україна», а по львівському телебаченню і радіо транслювалися передачі, підготовлені на основі вилученого у громадянки США Коломієць відеозапису «інтерв'ю» із В. Чорноволом і М. Горинем.

Кадебісти писали, що публікація матеріалів, які розкривали зв'язок вказаних осіб із закордонними оунівськими осередками, «викликала живий відгук громадськості». Зокрема, зазначали, що «у редакції газет, телерадіокомітету, адміністративні органи поступали багаточисельні листи від трудових колективів і окремих громадян із різким засудженням націоналістичних елементів і вимогою призупинити їх дії, які наносили шкоду нашій країні» (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1255. Арк. 287). Окрім того, силовіки відзначали і те, що на низці підприємств, установ м. Львів та Львівської області загалом широко обговорювалися згадані матеріали засобів масової інформації, давалася гостра оцінка «антигромадськими» діям В. Чорновола і його соратників.

Водночас відзначали, що у відповідь В. Чорновіл обґрунтував свої дії та безпідставність критики. Більше того він відклав підготовку чергового номера «Українського вісника» і зайнявся написанням у різноманітні організації та окремим особам звернень і листів, у яких акцентував увагу на тому, що є активним прибічником перебудови. Крім того, В. Чорновіл, М. Горинь, І. Гель, П. Скочок та їхні однодумці, зокрема і за кордоном наголошували на порушеннях прав людини в СРСР. Так, М. Горинь повідомив на Захід про створення ним т. зв. «української ініціативної групи за звільнення в'язнів совісті», І. Гель оголосив про керівництво «центральною комітетом захисту української католицької церкви», а П. Скочок передав у Міністерство культури УРСР і за кордон декла-

рацію про освіту «Української асоціації незалежної творчої інтелігенції», яка, за задумом організаторів, мала об'єднати у рамках неофіційного клубу «непризнаних» чи скомпрометованих себе письменників, художників, театральних діячів. Ця інформація використовувалася для радіопропанди. Документи про створення вказаних організацій підписали одні і ті самі особи.

Наголошували місцеві силовіки і на тому що, відповідно до вказівок КДБ СРСР, МВС СРСР і прокуратури СРС, перешкодили спробі В. Чорновола, М. Гориня та І. Геля взяти участь (10–14 грудня 1987 р.) у семінарі незалежних громадських організацій країн-учасниць гельсінського процесу з гуманітарних питань у м. Москва, де В. Чорновіл мав очолити секцію національних питань і виступити із відповідною доповіддю (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1255. Арк. 288). Для цього згаданих діячів викликали в органи прокуратури м. Львів і офіційно попередили про неприпустимість вчинення антирадянських дій. Хоча й змушені були визнати, що незважаючи на вжиті заходи В. Чорновіл не відмовився від своїх задумів, ба більше, намагався розширити контакти із представниками закордонних осередків, через кореспондентів, а також по каналах міжнародного телефонного зв'язку, передавав їм інформацію, просив матеріальну допомогу, інформаційну підтримку своїх акцій у західних засобах масової інформації. Так, 12 грудня 1987 р. у телефонній розмові із членом закордонної ОУН Г. Горбач (ФРН) повідомив про організоване цькування членів редколегії «Українського вісника» і наполегливо просив підтримки від державних радіостанцій «Голос Америки» і «Бі-бі-сі», позаяк «Радіо Свобода», за його словами, «заплямувало себе зв'язками із ЦРУ».

У розмові із близькими особами В. Чорновіл стверджував, що за кордоном для нього уже підготовлено місце редактора журналу «Сучасність», і у випадку необхідності він зміг скористатися цим запрошенням разом із дружиною виїхати у приватних справах до Швейцарії.

Кадебісти пішли далі – задля «викриття антирадянської діяльності» В. Чорновола і його соратників, по Львівському телебаченню і радіомовленню мали виходити передачі, а в обласній пресі публікуватися матеріали про тісний зв'язок вказаних осіб із «закордонними підривному центрами».

Органи КДБ продовжували вчиняти заходи із подальшого контролю за діяльністю В. Чорновола, обмеження і документування його антирадянської діяльності, а також компрометації серед однодумців (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1255. Арк. 289).

У доповідній записці 22 квітня 1989 р. президії Верховної ради УРСР, підписаній прокурором УРСР П. Г. Осипенком, головою КДБ УРСР М. М. Голушком, міністром внутрішніх справ УРСР І. Д. Гладушем, міністром юстиції УРСР В. І. Зайчуком, характеризувалися суспільно-політичні процеси, які відбувалися у республіці та активізували діяльність різноманітних соціальних груп населення навколо ідеї створення Народного руху України за перебудову. Особлива активізація почалася після публікації проекту його програми. Констатувалося, що також сформувалися та функціонували інші самодіяльні громадські об'єднання, які поділяли ідею створення держави.

Активна діяльність у цьому напрямі, крім м. Київ, велася у Дніпропетровській (Дніпро, Кривий Ріг, Нікополь, Новомосковськ та ін.), Київській (Обухів, Глеваха, Грибінка), Кримській (Сімферополь, Севастополь, Ялта), містах Вінниці, Харкові, Хмельницькому, Черкасах та ін. На установчих зборах, мітингах, зустрічах, до яких долучалися представники інтелігенції, студентства, робітники, пенсіонери, обговорювався проєкт програми, збиралися підписи на підтримку Руху, поширювалися листівки, велася агітація і пропаганда за створення руху у своїх регіонах. У місті Львів, 12 березня 1989 р. із цього питання відбувся несанкціонований мітинг, де були присутні понад 5 тис. осіб. Силовики визнавали, що подібні ініціативи не завжди контролювалися і управлялися, тому могли бути легко використані окремими особами у власних інтересах (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1274. Арк. 23).

Також силовики намагалися обґрунтувати й суперечливість із Конституцією СРСР, яка закріплювала роль КПРС як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, проєкт створював передумови для перетворення руху на силу, альтернативну партії, мав намір поширювати вплив на сфери державного і громадського життя, тим самим фактично контролювати всі елементи політичної системи радянського суспільства. Писали, що проєкт посягав на економічну систему радянського соціалістичного суспільства. Турбувала і програмна заява проєкту, що рух буде організовувати кампанії відкликання депутатів, які скомпрометували себе. Викликала стурбованість і теза про обмеження прав громадян, а також вимога про перегляд практики вільного вибору батьками мови навчання своїх дітей (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1274. Арк. 24).

Саме тому силовики, інформуючи про все, вважали за необхідне розглянути ситуацію, яка склалася навколо створення народного руху України

за перебудову в Президії Верховної ради УРСР і визначити заходи із підвищення ролі та впливу у цій справі місцевих рад народних депутатів. Крім того, ставилися завдання здійснити реальний вплив рад на керівників підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, вимагати від них забезпечити дотримання належного суспільного порядку у колективах із метою недопущення незаконної пропагандистської і організаційної роботи зі створення осередків цього руху.

Рекомендували Радам народних депутатів за допомогою товариства «Знання», засобів масової інформації організувати необхідні роз'яснювальні заходи, показувати «антинародність» і «екстремізм» поведінки окремих керівників Руху, його не «конструктивні» цілі і завдання. Надавати допомогу партійним організаціям у проведенні індивідуальної роботи із окремими членами ініціативних груп Руху у плані суворого дотримання ними законності, спрямування їхньої уваги до питань екологічного, культурологічного руху, яке викликало широкий суспільний інтерес населення і могло надати реальну допомогу перебудові.

Також вважали за доцільне задля забезпечення законності і порядку, створення різноманітних громадських формувань, звернутися до Президії Верховної Ради СРСР із проханням про пришвидшення прийняття загальносоюзного закону про добровільні громадські організації, в якому мали передбачити єдиний порядок реєстрації об'єднань, їх установ і програм у Радах народних депутатів (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1274. Арк. 25).

В іншому, не менш цікавому документі, голова Комітету державної безпеки УРСР М. Голушко 16 жовтня 1989 р. писав у ЦК КПУ В. А. Івашку «НДУ в оцінках і планах закордонних ОУН». Зокрема зазначали, що відповідно з даними, які надійшли до КДБ республіки, керівники закордонних ОУН оцінили установчий з'їзд Народного руху України за перебудову як «подію великого переломного значення, за якою підуть наступні важливі процеси», «один із вирішальних етапів у сьгоднішньому відродженні України». Силовики інформували, що з урахуванням цих оцінок і ролі НРУ націоналістичні осередки відводили новому руху важливе місце у боротьбі за відродження самостійної України, передусім його радикальному крилу – Українському гельсінському союзу, а також іншим політизованим формуванням. Оунівські керівники заявляли, що з'їзд НРУ «безсумнівно надасть великий вплив на активізацію народних мас», є важливим етапом мобілізації їх до «боротьби за національні права».

Загалом позитивно оцінюючи програму, статут і основні напрями діяльності НРУ, оунівське керівництво розглядало Рух як діяльну опозицію радянським партійним органам в Україні, здатну виступити реальною політичною силою у боротьбі за владу. Організаційне оформлення НРУ розцінювалося національними осередками як значний крок до консолідації у республіці сил, які легально вийшли на політичну арену і виступали з лозунгами «суверенної і незалежної України».

Силовики зазначали, що керівники закордонних ОУН безапеляційно визнавали НРУ прямим наслідком проведеної ними багатолітньої роботи, відводячи також значну роль УГС у справі становлення Руху (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 95). Аналізуючи зібрані дані кадебісти далі зазначали, що керівники ОУН саме мельниківського напрямку розглядали НРУ як «інструмент активних політичних дій» УГС, керівництво якого у різний спосіб сприяло становленню НРУ, а відтак займало у ньому сильні позиції, у багатьох аспектах впливало на діяльність Руху. Провідники закордонних ОУН ставили завдання через своїх однодумців у республіці, насамперед із числа лідерів УГС та інших політизованих груп, намагалися надати діяльності НРУ максимально радикальне націоналістичне спрямування за прикладом народних фронтів республік Балтії, Молдови і Закавказзя із єдиною політичною платформою, спрямованою на боротьбу за надання Україні суверенітету поза СРСР. Із цією метою мали посилити роз'яснювальну роботу, значно поліпшити підбір і підготовку представників, яких відправляли в республіку, звертаючи особливу увагу на їхнє соціальне походження у країнах проживання, ступінь авторитету у національному середовищі, рівень інтелектуального розвитку і наявність досвіду виконання завдань національних центрів в умовах СРСР (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 96).

Окрім того, силовики наголошували, що оунівські керівники рекомендували своїм симпатикам організаційно об'єднуватися у рамках НРУ, відмовлятися від міжусобної боротьби, а також активізувати проведення у різних регіонах масових мітингів і демонстрацій із лозунгами антиросійського, націоналістичного характеру. У східних областях України націоналістичні осередки вважали за необхідне із допомогою регіональних відділень НРУ організувати страйки із висуненням вимог економічного характеру, які надалі доповнювати політичними вимогами.

Особливе значення націоналістичні осередки відводили виборам до Верховної Ради УРСР і місцевих рад, розглядаючи їх як легальну можли-

вість завоювання влади парламентським мирним шляхом. Керівники ОУН (б), вважали, що навіть частковий успіх їхніх симпатиків на виборах до місцевих рад дозволили б оунівцям створити плацдарм для здійснення легальних наступальних акцій за розширення своїх позицій у структурі місцевих органів, аж до завоювання у них більшості місць. З цією метою виношувалися задуми конспіративно субсидіювати кампанію з підбору і просування у депутати від активних учасників політизованих груп. Підкреслювалося, що бандерівці планували збільшити надану матеріальну допомогу однодумцям в Україні, першочергово УГС, з-поміж іншого, ще й тому, що на активістів через участь у несанкціонованих мітингах владою накладалися грошові штрафи, а також обмеження соціально-побутового характеру, пов'язані із різними «переслідуваннями» за місцем проживання і роботи. Саме ці факти суттєво турбували силові органи. Вони ж і наголошували, що керівники націоналістичних формувань у Канаді також прийняли рішення активізувати підтримку українського руху шляхом скерування в Україні, передовсім каналами приватних обмінів, матеріальних засобів, копіювальної техніки, комп'ютерів та іншого обладнання, яке симпатиками могли використовувати для пропаганди ідей. Водночас окремі керівники «Комітету українців Канади» вважали, що якщо події в Україні наберуть таких оборотів як у Балтії, Молдові, Закавказзі і Середній Азії, то СРСР загрожує криза, яку можна порівняти тільки із громадянською чи Другою світовою війною (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 97).

За отриманими даними, кадебісти писали, що офіційні урядові кола Канади, Австралії і деяких інших західних країн загалом стримано поставилися до створення НРУ. Так, представник уряду Канади повідомив, що його країна буде утримуватися від будь-яких офіційних заяв, які можна було б розцінювати як спробу втручання у внутрішні справи СРСР, і у відносинах із СРСР буде виходити передовсім із державних інтересів. ЗМІ цих країн стримано коментували події. Водночас зазначалося, що КДБ УРСР вживав заходів для здобуття додаткової інформації про подальші плани закордонних ОУН щодо використання НРУ, відстежував подальшу ситуацію і процеси, які відбувалися у середовищі «самодіяльних політизованих груп» (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 98).

Аналізуючи ситуацію, голова КДБ УРСР М. Голушко 23 жовтня 1989 р. направив до ЦК КПУ листа «Представники адміністрації США про поточні моменти на Україні і ставлення до НРУ». У ньому зокрема, зазначалося, що КДБ

УРСР отримав додаткові матеріали, які містили оцінку американською адміністрацією сучасного становища в республіці і процесів, які у ній відбувалися, ймовірних шляхів їх подальшого розвитку, а також відображали ставлення до демократичного руху, і зокрема до Народному руху України за перебудову (НРУ за перебудову).

Не оминули силовіки увагою проведеної оунівцями на початку жовтня 1989 р. у Вашингтоні конференції на тему «Зміни в Україні: оцінки і перспективи». Зокрема, у ній брали активну участь голова комісії конгресу США з безпеки і співробітництва в Європі С. Хойер, який під час дискусій заявив, що тодішньою найсерйознішою проблемою для СРСР стало наполегливе прагнення низки радянських республік до самовизначення та навіть до виходу зі складу Союзу. На думку очолюваної ним комісії, першими кандидатами на отримання автономії уже до середини дев'яностих років, мали стати республіки Балтії, у яких найсильніше розвивався рух за незалежність. В Україні, підкреслював С. Хойер, відповідні надії на розвиток демократії давав НРУ, лідери якого намагалися розгорнути активну роботу серед населення задля подальшого здійснення політичних реформ. У цьому зв'язку С. Хойер відзначив, що «якщо населення України серйозно займається питаннями демократизації, то перебудові буде нанесено нищівний удар, так як подібні процеси неминуче приведуть до росту настроїв у республіці на користь отримання незалежності від СРСР» (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 116).

Далі кадебісти також наголошували, що члени згаданої комісії вважали можливим, враховуючи ці обставини, у найближчий час застосування радянською державою заходів обмеження діяльності демократичних рухів в СРСР. Деталізуючи, підкреслювали, що центральні органи влади за жодних умов не допустили б виходу республік зі складу СРСР, тому «будь-які силові методи для зупинки процесів, які набирали силу» означали на практиці крах реформ і встановлення «жорсткого тоталітарного режиму». Саме тому американська адміністрація уникала відкритих заяв про свою підтримку демократичних рухів в Україні та країнах Балтії, щоб «не підштовхнути М.С. Горбачова до придушення демократії». При цьому силовіки наголошували, що «американське суспільство не знімало із себе обов'язок надавати всіляку підтримку руху всіх народів до самоутвердження, захищати права людини». Під цим лозунгом в США приділялося все більше уваги різноманітним неформальним об'єднанням.

Згадали і присутнього на конференції відповідального співробітника міністерства торгівлі США А. Бігуна, який офіційно заявив, що американська сторона підтримує ідею розвитку прямих торговельних контактів із Україною і розраховує використати їх для досягнення не тільки економічних, але й політичних цілей. Зі слів А. Бігуна: якщо укладені договори вступають у силу і республіка буде втягнута у торговельні відносини із США і союзниками по НАТО, можна буде ефективно скористатися цими економічними важелями для розв'язання таких політичних витань, як самовизначення України, захист прав людини і демократичних свобод. За розрахунками А. Бігуна, така політика надасть практичну допомогу НРУ та іншим неформальним об'єднанням (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 117).

У виступі заступника держсекретаря США із прав людини П. Добрянського містилися, на думку кадебістів, «наклепницькі вигадки що радянська сторона представляла на переговори із США необ'єктивну інформацію», внаслідок чого адміністрація Дж. Буша ставилася до неї із певним упередженням. Саме у зв'язку із цим вона підкреслювала важливість представлення у Білий дім «неофіційно добутої інформації» і прямо закликала українську еміграцію до її отримання із «перших рук», маючи на увазі регулярні поїздки американців до України і запрошення до США представників неформальних рухів.

Почесним гостем на конференції був і виступав один із лідерів УГС М. Горбаль. Він заявив, що НРУ є опозицією КПРС і головним своїм завданням ставить досягнення політичної незалежності і національного суверенітету республіки. Події, які відбувалися у тогочасній Україні, на думку керівників НРУ і УГС, насамперед мали сприяти зміні політичного режиму. Лідери УГС, складове ядро НРУ і в багато чому визначали його політику, вважали, що на тому етапі необхідно було сконцентрувати зусилля на залученні до своїх рядів представників національного пролетаріату, широко використовувати для досягнення цієї мети ЗМІ і всі легальні можливості. Письмове звернення до учасників конференції направив держсекретар США Джеймс Бейкер. У ньому відзначалося, що американська адміністрація уважно слідкувала за подіями в Україні, і від імені Білого дому отримувалися запевнення у повній підтримці демократичних перетворень у республіці (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 118).

Уже в наступній інформаційній записці голова КДБ УРСР Микола Голушко писав голові Верховної ради УРСР Леонідові Кравчуку (26 червня

1991 р.) «Про деякі аспекти краківської конференції на тему «Рух за незалежність на Україні»». Зокрема за здобутими КДБ УРСР свідченнями, у травні 1991 р. у Республіці Польща відбулася міжнародна конференція на тему «Рух за незалежність України». 50 учасників вказаного форуму, що прибули до Кракова, зробили спробу віднайти «теоретичне обґрунтування національно-визвольної боротьби в республіці, яка загострилася», а також намітили основні шляхи безповоротного виходу України зі складу СРСР. Ці два взаємозв'язані завдання, що розв'язували делегати конференції, були головним лейтмотивом всіх офіційних доповідей і секційних дискусій. У цьому зв'язку представник Народного руху України В. Мулява заявив, що із врахуванням політичної та соціальної кризи, яка поглиблювалася, перед країною відкривалися два можливі варіанти подальшого розвитку. Ймовірний різкий поворот до громадянської війни і воєнної диктатури, сказав він, однак у висновку важливо, щоб кінцеву перемогу отримали націонал-демократи на чолі із Рухом. У майбутньому В. Мулява у всякий спосіб намагався провести на конференції лінію, яка мала одну мету, тобто добитися визнання Руху «монопольною організацією із правом здійснювати керівництво національно-визвольними силами».

Депутат Верховної Ради України В. Бойко виступив із доповіддю «Концепція суверенності України в українському парламенті», у якій було порушено питання посилення ідеологічної роботи у низці східних областей республіки. Він зробив акцент на необхідності «пам'ятати про російськомовне населення, вести по відношенню до нього активну пропаганду на російській мові, ставити при цьому в основу цілісну концепцію відокремлення України від СРСР». Натомість силовики відзначали, що в неофіційному спілкуванні В. Бойко «зизнався про те, що у передвиборчій кампанії допускав обман російськомовного населення, залишивши на депутатській совісті невиконання обіцянки і задовільнившись входженням у парламент» (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1295. Арк. 30).

Аналогічним думкам В. Бойка політичні судження допускав Л. Плющ (силовики характеризували його «функціонер емігрантських осередків у Франції»), який звертав увагу учасників конференції на потребу «не замикатися лише у рамках українського націоналізму, а бути для російськомовного населення республіки своїм». В інтересах подальшого виходу України із СРСР, підкреслював Л. Плющ, необхідно було розмовляти і відповідати по-російськи, не скупитися на різноманітні обіцянки, з-поміж іншого, робити вигляд дуже тактовних і чутливих ідеологів.

Член польського сейму В. Мокрий представив створений у Кракові Центр української культури як своєрідні ворота, які відчинилися для інтеграції українців у європейське суспільство. У згаданому Центрі планувалося стажувати українців і поляків українського походження, передовсім українців і фахівців із польсько-українських відносин. За даними інформатора, у кулуарних бесідах В. Мокрий робив, на думку КДБ, антиросійські випади, стверджуючи, зокрема, що «якщо весь український народ підніметься на збройну боротьбу за самостійницькі права, то потрібно бути готовим до введення на Україну польських військ для відбиття російської агресії». У цей же період зручним і своєчасним буде рішення територіальної суперечки, а саме – підняти питання про «повернення споконвічно польських земель, особливо білоруських і українських».

Голова французького національного центру І. Туркевич звертався до української делегації із пропозицією визначити для себе внутрішнього ворога. А якщо такого у цей момент не було, то його обов'язково треба було створити, щоб інспірувати в Україні політичне напруження між національними пристрастями. В ідеологічному протистоянні провідна роль відводилася засобам масової інформації, журналам і газетам. Також потрібно було сконцентрувати зусилля на політиці національного відродження і фокусувати ідеологічні проблеми на «розчленуванні імперії» (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1295. Арк. 31). Аналізувалися вислови католицької місіонерки В. Краснопольської (викладачка української мови у духовній семінарії Республіка Польща), дружини впливового посла у Сеймі, яка переконувала окремих членів української делегації у перевазі католицької віри над православною. Мова йшла в основному про католицьку експансію на схід і поступове витіснення з України Російської православної церкви. Окрім того, писали силовики і про спроби керівника варшавського бюро політичного журналу «Інститут демократії у Східній Європі» М. Агопсовича добитися від окремих українських журналістів співпраці у сфері україністики (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1295. Арк. 32).

Висновки. Таким чином проаналізувавши наявний історіографічний доробок виявили відсутність узагальнювальних досліджень, присвячених діяльності НРУ наприкінці 1980-х рр. на Львівщині. Натомість вдалося віднайти збережені документи радянських силових органів, у яких відображені особливості розвитку суспільно-політичних процесів загалом в Україні та Львівщині зокрема. При цьому центральною організаційною

структурою виступає Народний рух України. Саме опису його діяльності, аналізу програмних документів, висловам та поведінці провідних членів (В. Чорновіл, М. Горинь, І. Гель, П. Скочок та ін.) присвячена особлива увага. З дослідженої інформації встановлено, що радянські силові органи володіли доволі значною агентурною мережею у відповідних політичних середовищах, окрім

збору інформації у різноманітний спосіб (прослуховування дзвінків, моніторинг листів, зовнішній нагляд тощо). Однак кадебісти не тільки обмежувалися аналізом та спостереженням за діяльністю НРУ. У документах наведені й конкретні дискредитаційні заходи (з використанням телебачення, радіо, преси) спрямовані проти як окремих діячів, так і Руху загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрищенко Е. «Варта Руху» та її роль у суспільно-політичних процесах в Україні у 1989–1991 рр. *Мандрівець*. 2013. №1. С. 46–49.
2. Білоус Л. Ідейно-політичні позиції в українському національному русі другої половини 1980-х – 1991 років. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених ДДПУ імені Івана Франка* / ред.-упоряд.: М. П. Пантук, А. І. Душний, І. М. Зимомря. Дрогобич, 2020. Вип. 27. Т. 2. С. 11–19.
3. Гаврилович І. У журналістику благословив В. Чорновіл. *Галичина*. 2021. 12–18 березня. С. 11, 16.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1255.
5. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1274.
6. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1279.
7. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1295.
8. Гарань О. Убити дракона : з історії Руху та нових партій України ; гол. ред. С. В. Головка ; ред. О. Н. Вітрученко. Київ : Либідь, 1993. 200 с.
9. Гладиш Р. «Як найдорожчі реліквії...» Омелян Левицький: За 30 років діяльності «Меморіалу» ми провели 100 розкопок і знайшли понад 3 400 загублених життів. *Галичина*. 2020. 14–20 серпня. С. 5.
10. Гладиш Р. Пробудження... Кожен з нас мусить запитати себе, чи гідний він бути апостолом заповітів великих українців. *Галичина*. 2020. 30 жовтня – 5 листопада. С. 6.
11. Гладиш Р. Свідчать калуські хроніки «забутої революції». *Галичина*. 2020. 4–10 грудня. С. 18.
12. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 380 с.
13. Деревінський В. Участь Вячеслава Чорновола у створенні Народного руху України. *Українознавство*. 2010. № 1(34). С. 142–147.
14. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України : 25–28 жовтня 1990 року : документи. Київ : Пролог, 1990. 74 с.
15. Іванченко П. Про «Концепцію національних інтересів» та повернення захопленої олігархами влади народів : інтерв'ю з головою Народного руху України Василем Куйбідою. *Літературна Україна*. 2015. 16 липня, № 26. С. 4–5.
16. Івасів Р. Велич і місія. Богдан Бринський: доля призначила Опанасові Заливасі виснажливу боротьбу, нелюдське терпіння, постійну працю і світлу віру в гідне майбутнє українського народу. *Галичина*. 2021. 22–28 січня. С. 10.
17. Івасів Р. Романтики «Малого Руху», або чому й досі ім'я вбитого в 1989 р. активіста Романа Левицького не присвоїли школі у Васюкині на Рогатинщині, де він навчався? *Галичина*. 2018. 19 червня. С. 1, 4.
18. Іськів В. Призначення Руху. Львів : Простір-М., 2018. 490 с.
19. Касьянов Г.В. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. Київ : «Либідь», 1995. 224 с.
20. Кіндрачук Н. За Україну незалежну (Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989–1991 рр.). Івано-Франківськ, 2013. 208 с.
21. Кобута С. «Рух»: перша новітня громадська організація на Прикарпатті. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. III. С. 135–144.
22. Кобута С. Організаційне оформлення Народного Руху України на Прикарпатті в 1989–1990 роках. *Народний рух України: місце в історії та політиці* : матеріали третьої Всеукраїнської наукової конференції 10–11 вересня 1998 р., м. Одеса. Одеса, 1998. С. 32–34.
23. Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989 – 1990 роках. *Галичина*. 1999. № 3. С. 76–94.
24. Ковальчук А. До 30-ї річниці Народного Руху України. *Українське слово*. 2018. 7–20 вересня. №35–36. С. 18–19.
25. Кожанов А. Становлення і розвиток преси українських національно-демократичних сил (1989 – 1991 рр.). *Мандрівець*. 2014. № 1. С. 35–37.
26. Кугутяк М. Україна. Нація. Державність. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України. Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р. Івано-Франківськ, 2009. 284 с.
27. Кульчицький С. Успіхи і проблеми дерадянзації України : (1988 – 2017 рр.). Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917 – 2017 рр.). *До 100-річчя УНР : зб. наук. праць* : матер. на допом. виклад., вчит., студ. й учням вузів і шкіл / редкол.: О. О. Рафальський, О. П. Реєнт, П. М. Чернега та ін.. Київ, 2017. Вип. 7. С. 226–237.
28. Курносов Ю. Інакомислення в Україні : 60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1994. 222 с.
29. Левицький М. Заповіт Михайла Гориня; «Не дайте їм зруйнувати Україну». *Слово Просвіти*. 2020. 18–24 червня, № 18–19. С. 1, 5.
30. Малярчук О. Перші осередки Народного Руху України: Тернопіль, Львів чи Івано-Франківськ? *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених ДДПУ імені Івана Франка* / ред.-упоряд.: М. П. Пантук, А. І. Душний, В. І. Ільницький, І. М. Зимомря. Дрогобич, 2022. Вип. 53. Т. 1. С. 46–56.

31. Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991). Івано-Франківськ, 2015. 548 с.
32. Малярчук О., Відливаний О., Кецмур О. Калуська міська Рада першого демократичного скликання: історія в документах. Івано-Франківськ, 2020. 260 с.
33. Малярчук О., Когут О., Івасів Р., Остап'як В. Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство «Рух» – провісник українського відродження 1988 – 1991 років. Івано-Франківськ, 2021. 128 с.
34. Мандюк Н., Межва Л. 25 років тому в Києві відбувся установчий з'їзд Народного Руху України. *Країна*. 2014. 4 верес., № 34. С. 55–57.
35. Матеріали Другого з'їзду Народного Руху України. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала. Київ, 2001. Т. 9 : (1989 – 2001 роки). С. 108–195.
36. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України : Установчий з'їзд НРУ. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала. Київ, 2001. Т. 9 : (1989 – 2001 роки). С. 9–107.
37. Матеріали Четвертих Великих Зборів НРУ. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. / ред. кол.: Т. Гунчак (голова), О. Сліпушко, В. Литвинов та ін. ; упоряд., передм. Ю. Шаповала. Київ, 2001. Т. 9 : (1989 – 2001 роки). С. 241–280.
38. Мельник І. (2010). Мої рухівські пригоди 20 років тому (спогад очевидця). URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2010/06/04/%D0%BC%D0%BE%D1%97-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8-20-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D1%82%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%81%D0%BF%D0%BE/>
39. Мельник І. (2014). Установча конференція Народного руху у Львові. URL: <https://zbruc.eu/node/22036>
40. Пороський М. Тільки РУХом життя і обіймеш... : повість-спогад / відп. за вип. : М. П. Зяблюк, Ж. Д. Гудзенко, С. В. Глухова та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2009. 452 с.
41. Сенік Л., Якимович Б. Форпост незалежності (Львів у 1988–1996 рр.). Львів. Історичні нариси /упор. і передм.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин ; авт. кол. : В. Александрович, А. Гречило, Я. Грицак, Т. Гошко та ін. ; ред. У. Вільшанецька ; бібліогр. Н. Подольчак] ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1996. С. 611–638.
42. Скиба М. Народний Рух України та опозиційна діяльність В. Чорновола в кінці 80–90-х років ХХ ст. *Історія в рідній школі*. 2016. № 7–8. С. 38–42.
43. Хотин Р. «Народний рух наближав незалежність України». *Історія та правознавство*. 2020. № 34–36. С. 66–69.
44. Чайка С. Народний рух України : віха державотворення. *Літературна Україна*. 2014. 4 вересня. № 33. С. 1, 3.
45. Чорновіл В. Пульс української незалежності : колонка редактора / упор. В. Скачко ; вступ. ст і післямова Л. Танюк ; гол. ред. С. Головка ; Всеукраїнське історико-культ. правозахисне т-во «Меморіал» ім. В. Стуса. Київ : Либідь, 2000. 624 с.
46. Чура О. Ставлення Львівського обласного комітету КППС–КПУ до Народного руху України за перебування в 1988 році. *Мандрівець*. 2012. № 5. С. 17–19.
47. Шановська, О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.) : дис.. канд. іст. Наук : 07.00. 01. Одес. нац. ун-т ім. П. Мечникова. Одеса, 2003. 208 с.
48. Шановська, О. А. Національне питання в програмних і пропагандистських документах Народного Руху України (1989–1996 рр.). *Вісник Київського університету : Історія* / ред. кол.: А. Г. Слюсаренко, В. К. Борисенко, М. Г. Гладких та ін. ; КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. Вип. 50. С. 11–14.
49. Яковина М. Хроніка Руху: від «третьох советів» до самостійної України». Львів, 2002. 64 с.
50. Maliarchuk O., Kogut O. Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Pnytskyi]. Drohobych, 2021. Issue. 21 S. 198–207.
51. Maliarchuk O., Kogut O. Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh». *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Pnytskyi]. Drohobych, 2020. Issue 17. S. 197–211.

REFERENCES

1. Andriushchenko, E. (2013). «Varta Rukhu» ta yii rol u suspilno-politychnykh protsesakh v Ukraini u 1989–1991 rr. [«Guardian of the Movement» and its role in socio-political processes in Ukraine in 1989–1991]. *Mandrivets, 1*, 46–49. [in Ukrainian].
2. Bilous, L. (2020). Ideino-politychni pozytsii v ukrainskomu natsionalnomu rusi druhoi polovyny 1980-kh – 1991 rokiv [Ideological and political positions in the Ukrainian national movement of the second half of the 1980s – 1991]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zb. nauk. prats molodykh vchenykh DDPU imeni Ivana Franka, 27 (2)*, 11–19. [in Ukrainian].
3. Havrylovych, I. (2021). U zhurnalistyku blahoslovyy V. Chornovil [V. Chornovil blessed journalism]. *Halychyna, (12–18 bereznia), 11*, 16. [in Ukrainian].
4. Haran, O. (1993). *Ubyty drakona : z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy [To kill the dragon: from the history of the Movement and new parties of Ukraine]*. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
5. Hladysh, R. (2020a). «Iak naidorozhchi relikvii...» Omelian Levytskyi: Za 30 rokiv diialnosti «Memorialu» my provely 100 rozkopok i znaishly ponad 3 400 zahublenykh zhyttiv [«As the most precious relics...» Omelian Levytsky: Over

the 30 years of Memorial's activity, we have conducted 100 excavations and found over 3,400 lost lives]. *Halychyna* (14–20 *serpnia*), 5. [in Ukrainian].

6. Hladysh, R. (2020b). Probudzhennia... Kozhen z nas musyt zapytaty sebe, chy hidnyi vin buty apostolom zapovitiv velykykh ukraintsiiv [Awakening... Each of us must ask ourselves whether we are worthy of being an apostle of the testaments of great Ukrainians]. *Halychyna*, (30 *zhovtnia* – 5 *lystopada*), 6. [in Ukrainian].

7. Hladysh, R. (2020c). Svidchat kaluski khroniky «zabutoi revoliutsii» [The Kalush chronicles testify to the «forgotten revolution»]. *Halychyna*, (4–10 *hrudnia*), 18. [in Ukrainian].

8. Honcharuk, H. I. (1997). *Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriiia* [The People's Movement of Ukraine. History]. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].

9. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU)/ Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the State Archives of the Security Service of Ukraine). F. 16. Op. 1. Spr. 1255.

10. HDA SBU. F. 16. Op. 1. Spr. 1274.

11. HDA SBU. F. 16. Op. 1. Spr. 1279.

12. HDA SBU. F. 16. Op. 1. Spr. 1295.

13. Derevynskiy, V. (2010). Uchast Viacheslava Chornovola u stvorenni Narodnoho rukhu Ukrainy [Vyacheslav Chornovil's participation in the creation of the People's Movement of Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*, 1(34), 142–147. [in Ukrainian].

14. Druhi Vseukrainski zbory Narodnoho Rukhu Ukrainy : 25-28 zhovtnia 1990 roku : dokumenty [The Second All-Ukrainian Meeting of the People's Movement of Ukraine: October 25-28, 1990: documents]. Kyiv : Proloh, 1990. 74 s. [in Ukrainian].

15. Ivanchenko, P. (2015). Pro Kontseptsiiu natsionalnykh interesiv ta povnennia zakhoplenoi oliharkhamy vlady narodovi : interviiu z holovoioiu Narodnoho rukhu Ukrainy Vasylem Kuibidoiu [On the «Concept of National Interests» and the Return of Power Seized by the Oligarchs to the People: Interview with the Head of the People's Movement of Ukraine, Vasyl Kuybida]. *Literaturna Ukraina*, 26 (16 *lypnia*), 4–5. [in Ukrainian].

16. Ivasiv, R. (2021). Velych i misiia. Bohdan Brynskyi: dolia pryznachyla Opanasovi Zalyvasi vysnazhlyvu borotbu, neliudske terpinnia, postiinu pratsiu i svitlu viru v hidne maibutnie ukrainskoho narodu [Greatness and Mission. Bohdan Brynskyi: fate destined Afanas Zalyvas to struggle hard, endure inhumanely, work hard and have a bright faith in the worthy future of the Ukrainian people]. *Halychyna*, (22–28 *sichnia*), 10. [in Ukrainian].

17. Ivasiv, R. (2018a). Romantyky «Maloho Rukhu», abo chomu y dosi imia vbytoho v 1989 r. aktyvista Romana Levytskoho ne prysvoily shkoli u Vasiuchyni na Rohatynschyni, de vin navchavsia? [Romantics of the «Small Movement», or why the name of the activist Roman Levytsky, who was killed in 1989, has not yet been given to the school in Vasyuchin, Rohatyn Oblast, where he studied?]. *Halychyna*, (19 *chervnia*), 1, 4. [in Ukrainian].

18. Iskiv, V. (2018b). *Pryznachennia Rukhu* [The Purpose of the Movement]. Lviv: Prostir-M. [in Ukrainian].

19. Kasianov, H.V. (1995). *Nezhodni. Ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-tykh rokiv* [Disagreeing. Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960s–80s]. Kyiv: «Lybid». [in Ukrainian].

20. Kindrachuk, N. (2013). *Za Ukrainu nezalezhnu (Rol Narodnoho Rukhu Ukrainy u zdobutti nezalezhnosti Ukrainy: 1989–1991 rr.)* [For an Independent Ukraine (The Role of the People's Movement of Ukraine in the Gaining of Ukraine's Independence: 1989–1991)]. Ivano-Frankivsk.

21. Kobuta, S. (2000). «Rukh»: persha novitnia hromadska orhanizatsiia na Prykarpatti [«Rukh»: the First New Public Organization in Precarpathia. Bulletin of the Precarpathian University]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*, III, 135–144. [in Ukrainian].

22. Kobuta, S. (1998). Orhanizatsiine oformlennia Narodnoho Rukhu Ukrainy na Prykarpatti v 1989–1990 rokakh [Organizational Design of the People's Movement of Ukraine in Precarpathia in 1989–1990]. *Narodnyi rukh Ukrainy: mistse v istorii ta politytsi : materialy tretioi Vseukrainskoi naukovoï konferentsii 10–11 veresnia 1998 r., m. Odesa*, 32–34. [in Ukrainian].

23. Kobuta, S. (1999). Rozvytok politychnoi borotby na Prykarpatti v 1989–1990 rokakh [Development of Political Struggle in Precarpathia in 1989–1990]. *Halychyna*, 3, 76–94. [in Ukrainian].

24. Kovalchuk, A. (2018). Do 30-yi richnytsi Narodnoho Rukhu Ukrainy [To the 30th anniversary of the People's Movement of Ukraine]. *Ukrainske slovo*, 35-36 (7-20 *veresnia*), 18–19. [in Ukrainian].

25. Kozhanov, A. (2014). Stanovlennia i rozvytok presy ukrainskykh natsionalno-demokratychnykh syl (1989–1991 rr.) [Formation and development of the press of Ukrainian national-democratic forces (1989–1991)]. *Mandrivets*, 1, 35–37. [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

26. Kuhutiak, M. (2009). *Ukraina. Natsiia. Derzhavnist. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, prysviache-noi 20-richchiiu stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy (Ivano-Frankivsk, 29 zhovtnia 2009 r.)* [Ukraine. Nation. Statehood. Materials of the All-Ukrainian scientific conference dedicated to the 20th anniversary of the creation of the People's Movement of Ukraine (Ivano-Frankivsk, October 29, 2009)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

27. Kulchytskyi, S. (2017). Uspikhy i problemy deradianizatsii Ukrainy : (1988–2017 rr.). Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit [Successes and problems of de-Sovietization of Ukraine: (1988–2017). Ukraine in the ethno-cultural dimension of centuries]. *Ukrainska natsiia u borotbi za zberezhenntia identychnosti y vidrodzhennia derzhavnosti (1917–2017 rr.)*. Do 100-richchia UNR : zb. nauk. prats : mater. na dopom. vyklad., vchyt., stud. y uchniam vuziv i shkil / [redkol.: O. O. Rafal'skyi, O. P. Reient, P. M. Cherneha ta in.]. Kyiv. Vyp. 7. S. 226–237. [in Ukrainian].

28. Kurnosov, Yu. (1994). *Inakomysslennia v Ukraini : 60-ti – persha polovyna 80-tykh rr. XX st.* [Dissent in Ukraine: 60s – first half of 80s of the 20th century]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

29. Levytskyi, M. (2020). Zapovit Mykhaila Horynia; «Ne daite yim zruinovaty Ukrainu» [Testament of Mykhailo Horyn; «Do not let them destroy Ukraine»]. *Slovo Prosvity*, 18–19 (18–24 *chervnia*), 1, 5. [in Ukrainian].

30. Maliarchuk, O. (2015). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964–1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

31. Maliarchuk, O., Vidlyvaniy, O., Ketsmur, O. (2020). *Kaluska miska Rada pershoho demokratychnoho sklykannia: istoriia v dokumentakh [Kalusa City Council of the first democratic convocation: history in documents]*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
32. Maliarchuk, O., Kohut, O., Ivasiv, R., Ostapiak, V. (2021). *Ivano-Frankivske oblasne kulturno-naukove tovarystvo «Rukh» – provisnyk ukrainskoho vidrodzhennia 1988–1991 rokiv [Ivano-Frankivsk Regional Cultural and Scientific Society «Rukh» – a harbinger of the Ukrainian revival of 1988–1991]*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
33. Maliarchuk, O. (2022). Pershi osередky Narodnoho Rukhu Ukrainy: Ternopil, Lviv chy Ivano-Frankivsk? [The first centers of the People’s Movement of Ukraine: Ternopil, Lviv or Ivano-Frankivsk?] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskiy zb. nauk. prats molodykh vchenykh DDPU imeni Ivana Franka*, 53 (1), 46–56. [in Ukrainian].
34. Mandiuk, N., Mezхва, L. (2014). 25 rokiv tomu v Kyievi vidbuvsia ustanovchyi zizd Narodnoho Rukhu Ukrainy [25 years ago in Kyiv, the founding congress of the People’s Movement of Ukraine was held]. *Kraina*, 34 (4 veres.), 55–57. [in Ukrainian].
35. Materialy Druhoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky [Materials of the Second Congress of the People’s Movement of Ukraine. A Thousand Years of Ukrainian Social and Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9 : (1989–2001 roky). S. 108–195. [in Ukrainian].
36. Materialy Ustanovchoho zizdu Narodnoho Rukhu Ukrainy : Ustanovchyi zizd NRU. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky [Materials of the Constituent Congress of the People’s Movement of Ukraine: Constituent Congress of the NRU. A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9 : (1989–2001 roky). S. 9–107. [in Ukrainian].
37. Materialy Chetvertykh Velykykh Zboriv NRU. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky [Materials of the Fourth Great Meeting of the NRU. A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought]: u 9 t. / [red. kol.: T. Hunchak (holova), O. Slipushko, V. Lytvynov ta in. ; uporiad., peredm. Yu. Shapovala]. Kyiv, 2001. T. 9 : (1989–2001 roky). S. 241–280. [in Ukrainian].
38. Melnyk, I. (2010). Moi rukhivski pryhody 20 rokiv tomu (spohad ochevydtsia) [My Rukhiv adventures 20 years ago (eyewitness memoir)]. URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2010/06/04/%D0%BC%D0%BE%D1%97-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8-20-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D1%82%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%81%D0%BF%D0%BE/> [in Ukrainian].
39. Melnyk, I. (2014). Ustanovcha konferentsiia Narodnoho rukhu u Lvovi [Founding conference of the People’s Movement in Lviv]. URL: <https://zbruc.eu/node/22036> [in Ukrainian].
40. Porovskiy, M. (2009). Tily RUKhom zhyttia i obiimesh... : povist-spohad [Only with the MOVE of life will you embrace...: a story-memoir]. Kyiv: Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].
41. Senyk, L., Yakymovych, B. (1996). Forpost nezalezhnosti (Lviv u 1988–1996 rr.) [Outpost of Independence (Lviv in 1988–1996)]. Lviv. Istorychni narysy. Lviv, 611–638. [in Ukrainian].
42. Skyba, M. (2016). Narodnyi Rukh Ukrainy ta opozyttsiina diialnist V. Chornovola v kintsi 80–90-kh rokiv XX st. [The People’s Movement of Ukraine and the opposition activities of V. Chornovol in the late 80s–90s of the 20th century]. *Istoriia v ridnii shkoli*, 7-8, 38–42. [in Ukrainian].
43. Khotyn, R. (2020). «Narodnyi rukh nablyzhav nezalezhnist Ukrainy» [«The People’s Movement brought Ukraine’s independence closer.» History and Law]. *Istoriia ta pravoznavstvo*, 34-36, 66–69. [in Ukrainian].
44. Chaika, S. (2014). Narodnyi rukh Ukrainy : vikha derzhavotvorennia [The People’s Movement of Ukraine: A Milestone in State Formation]. *Literaturna Ukraina*, 33 (4 veresnia), 1, 3. [in Ukrainian].
45. Chornovil, V. (2000). *Puls ukrainskoi nezalezhnosti : kolonka redaktora [The Pulse of Ukrainian Independence: An Editor’s Column]*. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
46. Chura, O. (2012). Stavlennia Lvivskoho oblasnoho komitetu KPRS–KPU do Narodnoho rukhu Ukrainy za perebudovu v 1988 rotsi [The Attitude of the Lviv Regional Committee of the CPSU-KPU to the People’s Movement of Ukraine for Perestroika in 1988]. *Mandrivets*, 5, 17–19. [in Ukrainian].
47. Shanovska, O. A. (2000). Natsionalne pytannia v prohramnykh i propahandystskykh dokumentakh Narodnoho Rukhu Ukrainy (1989–1996 rr.) [The National Question in the Program and Propaganda Documents of the People’s Movement of Ukraine (1989–1996)]. *Visnyk Kyivskoho universytetu : Istoriia*, 50, 11–14. [in Ukrainian].
48. Shanovska, O. A. (2003). Diialnist Narodnoho Rukhu Ukrainy z rozrobky natsionalnoi prohramy ta praktychnoho vtilennia yii v protsesi derzhavotvorennia (1989 – 1996 rr.) [Activities of the People’s Movement of Ukraine in the development of a national program and its practical implementation in the process of state formation (1989 – 1996)]: dys. kand. ist. nauk: 07.00. 01. Odes. nats. un-t im. II Mechnykova. Odesa. [in Ukrainian].
49. Yakovyna, M. (2002). Khronika Rukhu: vid «tretikh sovietiv» do samostiinoi Ukrainy» [Chronicle of the Movement: from the «third soviets» to independent Ukraine]. Lviv. [in Ukrainian].
50. Maliarchuk, O., Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine) [Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine)]. *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207.
51. Maliarchuk, O., Kogut, O. (2020). Origins of the peoples movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh» [Origins of the people’s movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society «Rukh»]. *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211.